



**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Identyfikacja i ocena stanu zachowania osiedli i kolonii robotniczych w Rudzie Śląskiej

Author: Agata Szweda

Citation style: Szweda Agata. (2018). Identyfikacja i ocena stanu zachowania osiedli i kolonii robotniczych w Rudzie Śląskiej. "Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego" (No. 40 (2018), s. 91-106), doi 10.30450/201817



Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).



UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH



Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego



AGATA SZWEDA

University of Silesia in Katowice, Faculty of Earth Sciences, Sosnowiec, Poland
e-mail: s.agata.94@gmail.com

IDENTYFIKACJA I OCENA STANU ZACHOWANIA OSIEDLI I KOLONII ROBOTNICZYCH W RUDZIE ŚLĄSKIEJ

IDENTIFICATION AND ASSESSMENT OF THE CONDITION OF WORKERS' ESTATES AND SETTLEMENTS IN RUDA ŚLĄSKA

Streszczenie

Osiedla robotnicze i patronackie wrosły w krajobraz Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Szczególnie są obecne w przestrzeni Rudy Śląskiej, gdzie zachowało się ponad 30 kolonii tego typu. Stały się też wyznacznikami śląskiej tożsamości. Wykorzystując doświadczenia miast przemysłowych krajów zachodniej Europy, Górny Śląsk wzmacnia starania na rzecz zachowania osiedli jak i specyficznych architektonicznie obiektów poprzemysłowych regionu, jako wartościowych składników dziedzictwa kulturowego. Głównym celem artykułu jest identyfikacja zachowanych osiedli i kolonii robotniczych w tkance miejskiej Rudy Śląskiej oraz ocena stopnia ich zachowania. Podczas badań terenowych zebrano informacje niezbędne do oceny stanu zachowania obiektów. Oceny dokonano na podstawie opracowanych kryteriów waloryzacji: materiał budowlany, liczba zachowanych budynków, występowanie zintegrowanej przestrzennie infrastruktury towarzyszącej, układ przestrzenny, stopień skomunikowania z pozostałą częścią miasta i miastami okolicznymi oraz ogólny stan zachowania. Analiza map topograficznych oraz przegląd map historycznych umożliwiły prześledzenie przekształceń układów przestrzennych omawianych obiektów oraz ich otoczenia. Na podstawie uzyskanych wyników stwierdzono, że osiedla i kolonie robotnicze w Rudzie Śląskiej są w dobrej kondycji. Na tej podstawie można planować strategię rozwoju Rudy Śląskiej z uwzględnieniem potencjału turystycznego analizowanych osiedli.

Abstract

Workers' patronage estates are an integral part of the landscape of Upper Silesia and Zagłębie Dąbrowskie. They are particularly present in the area of Ruda Śląska, where over 30 settlements of this type have been preserved. They have also become determiners of the Silesian identity. Following the experience of the industrial cities of western Europe, Upper Silesia supports efforts for the preservation of estates and architectonically specific post-industrial objects of the region as valuable components of cultural heritage. The main aim of this paper is to identify preserved workers' estates and settlements in the urban structure of Ruda Śląska and to assess their condition. Field research allowed information to be collected which was necessary in assessing the condition of these objects. The assessment was carried out based on the following evaluation criteria: building material, number of preserved buildings, spatially integrated accompanying facilities, spatial arrangement, public transport connection with the remaining part of the city, and general condition. Analyses of topographic maps and reviews of historic maps made it possible to trace transformations of spatial arrangements of the discussed objects and their surroundings. The obtained results suggest that workers' estates and settlements in Ruda Śląska are in good condition. Based on this conclusion, it is possible to plan a development strategy for Ruda Śląska with regards to the potential for tourism of the estates under discussion.

Słowa kluczowe: osiedla robotnicze, kolonie robotnicze, turystyka industrialna, dziedzictwo poprzemysłowe, Ruda Śląska

Key words: workers' estates, workers' settlements, industrial tourism, post-industrial heritage, Ruda Śląska

WSTĘP

Kolonie i osiedla robotnicze to zespoły budynków, które spełniają funkcję mieszkaniową. Ich geneza i rozwój wiąże się z zakładami przemysłowymi, których właściciele budowali osiedla mieszkaniowe dla pracowników tychże zakładów (Piątek, 2016). Osiedlem robotniczym nazywa się rozbudowany, uporządkowany układ urbanistyczny, na który składa się zespół domów o funkcji mieszkalnej oraz zintegrowana przestrzennie infrastruktura towarzysząca mieszcząca jednostki użyteczności publicznej. Kolonia robotnicza to zespół domów o funkcji mieszkalnej, którego mieszkańcy swoje potrzeby muszą realizować w jakiejś innej, większej przestrzeni (Głazek, 2005).

Jedną z głównych determinant kierunku rozwoju krajobrazów Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego były uwarunkowania przyrodnicze (zasoby surowców). Od XIX w. powstawały górnicze i przemysłowe krajobrazy tych terenów, z charakterystycznymi elementami przemysłu wydobywczego. W fizjonomii miast zaczęły przeważać widoki, w których szyby kopalniane, piece hutnicze, kominy hut, a z czasem także osiedla i kolonie robotniczych stanowiły jednoznaczny wyróżnik krajobrazu regionu (Myga-Piątek, 2000; Myga-Piątek, Chmielewski, Solon, 2015). Ruda Śląska jest jednym z miast Górnego Śląska, w którym najliczniej zachowały się osiedla i kolonie robotnicze. Miasto posiada więc bardzo duży potencjał do rozwoju turystyki poprzemysłowej na swoim terenie. Jednak lokalne stowarzyszenia i mieszkańcy zauważają, że dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe regionu nie jest w pełni wykorzystywane. Mimo, iż w 2004 r. Polska ratyfikowała *Europejską Konwencję Krajobrazową*, to w ochronie krajobrazu niewiele się zmieniło, aż do 2015 r., kiedy weszła w życie tzw. *ustawa krajobrazowa*. Miasta dopiero zaczynają wdrażać jej zapisy, czego dowodzi rozwijający się obecnie w Polsce proces rewitalizacji (*Ustawa z dnia 9 października 2015 o rewitalizacji*). Rewitalizacja wraz ze specjalistyczną ochroną konserwatorską i prawną dziedzictwa kulturowego regionu może odmienić jego oblicze i pobudzić atrakcyjność miast, a co za tym idzie poprawić warunki życia społeczeństwa (Sokołowska-Moskwiak, 2011). Proces ten od kilkudziesięciu lat obserwuje się w państwach Europy Zachodniej takich jak Niemcy, Wielka Brytania, Francja czy Belgia. Rewitalizacja jest zagadnieniem bardzo obszernym i aktualnym, nie stanowi jednak wiodącego wątku w niniejszym artykule.

INTRODUCTION

Workers' settlements and estates are complexes of buildings which serve residential functions. Their origins and development are related to industrial plants whose owners used to build residential areas for the workers of their companies (Piątek, 2016). A workers' estate is a complex, ordered urban arrangement which consists of a group of residential houses and spatially integrated accompanying infrastructure which includes public facilities. A workers' settlement is a group of residential houses whose residents have to use another, wider area to satisfy their needs (Głazek, 2005).

The main factors determining the trends in development of landscapes in Upper Silesia and Zagłębie Dąbrowskie include natural conditions (natural resources). The 19th century saw the development of mining and industrial landscapes in those regions, with characteristic elements of the mining industry. The dominant sights in the physiognomy of cities included ones where mining shafts, steelworks furnaces, smelter chimneys and, in the course of time, also the chimneys of workers' estates and settlements became distinctive features of the landscape of the region (Myga-Piątek, 2000; Myga-Piątek, Chmielewski, Solon, 2015). Ruda Śląska is one of the cities in Upper Silesia with the largest number of preserved workers' estates and settlements. Therefore, there is great potential for the development of post-industrial tourism in the city and surrounding area. However, local associations and residents point out that the natural and cultural heritage of the region is not fully used. Even though Poland ratified the *European Landscape Convention* in 2004, little changed regarding landscape protection until 2015, when the so-called *Landscape Act* came into force. Cities have started introducing its provisions, which can be seen in the process of revitalization that is developing in Poland at present (*Act on Revitalization of October 9, 2015*). Revitalization, along with the expert preservation and legal protection of the cultural heritage of a region may change its appearance and increase the attractiveness of cities, thus improving the living conditions of local communities (Sokołowska-Moskwiak, 2011). The process could be observed in Western European countries like Germany, Great Britain, France or Belgium for dozens of years. Revitalization is a wide and up-to-date issue, however, it is not a leading topic in this paper.

Celem badań było zidentyfikowanie zachowanych osiedli i kolonii robotniczych na terenie Rudy Śląskiej, ocena stopnia ich zachowania oraz zbadanie rozkładu przestrzennego osiedli i kolonii w mieście. W zamierzeniu autorki wyniki badań mogą stać się podstawą do opracowania praktycznych scenariuszy rozwoju przestrzennego Rudy Śląskiej i przyjęcia modelu rozwoju i kreowania wizerunku miasta, a być może wykreowania markowego produktu turystycznego na bazie szlaku osiedli robotniczych.

The aim of the research was to identify preserved workers' estates and settlements in the area of Ruda Śląska, assess their current condition and analyse the location of the estates and settlements in the city. The author believes that the results of her research may become foundations to work out practical strategies of spatial development for Ruda Śląska and introduce the model of city image development, and maybe also to create a quality tourist product based on the workers' estate trail.

DOTYCHCZASOWY STAN BADAŃ

Osiedla i kolonie robotnicze na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim były dotychczas przedmiotem badań specjalistów z różnych dziedzin. Dowodzi to, że jest to temat ważny, interdyscyplinarny ale nadal aktualny i niewyczerpany, zarówno w Polsce jak i innych krajach postprzemysłowych Europy.

Wiele opracowań w badaniach reprezentuje podejście architektoniczne i urbanistyczne. W ujęciu tym temat osiedli i kolonii robotniczych poruszyli m.in. A. Nowak-Lenartowska (1973), I. Nalepa-Orłowska (1955), P. Przewoźnik (2008) i J. Sokołowska-Moskwiak (2011). Kwestię wykorzystania lokalnego surowca budowlanego, w kontekście wyznacznika krajobrazu, opisali J. Nita, J. Plit i M. Nita (2018). Interesujące analizy na przykładzie osiedli w Knurowie, Katowicach i Zabrze przeprowadzono w nawiązaniu do idei miasta-ogrodu Ebenezera Howarda (Sokołowska-Moskwiak, 2011). Aspekt historyczny poruszyli w swoich opracowaniach m.in. A. Frużyński (2005), K. Tobór-Osadnik (2007), M. Chmielewska i in. (2016) czy M. Lamparska (2017b). O miejscu i roli osiedli i kolonii robotniczych w krajobrazie pisali m.in. P. Przewoźnik (2007; 2008), która skupiła się na przykładzie Chorzowa czy B. Stankiewicz (2014) i T. Wagner (2016), którzy zastanawiali się nad ich rolą w krajobrazie miejskim. Tematyka osiedli robotniczych w nawiązaniu do procesów rewitalizacji podjęta została m.in. przez K. Wódz (1996), G. Odoja (2014) czy A. Sulimowską-Ociepkę (2016). O bytomskich osiedlach i koloniach w kontekście rewitalizacji pisali m.in. B. Klajmon (2005), G. Rendchen (1996), a o katowickich J. Chmielowski, Z. J. Kamiński (1996) czy K. Faliszek (1996). M. Chmielewska (2009) dokonała identyfikacji osiedli i kolonii

STATUS OF RESEARCH SO FAR

Workers' estates and settlements in Upper Silesia and Zagłębie Dąbrowskie have already been subject to research by specialists in various areas of science. This proves that it is an important, multi-disciplinary issue, which has still not been discussed thoroughly enough, either in Poland or in other post-industrial European countries. Many research papers present the architectonic or urban approach. The issue of workers' estates and settlements was addressed with this approach by A. Nowak-Lenartowska (1973), I. Nalepa-Orłowska (1955), P. Przewoźnik (2008) and J. Sokołowska-Moskwiak (2011), among others. J. Nita, J. Plit and M. Nita (2018) discussed the matter of the use of local building material as a landscape determiner. Interesting case studies of estates in Knurów, Katowice and Zabrze were carried out with reference to Ebenezer Howard's idea of a garden city (Sokołowska-Moskwiak, 2011). The historic aspect has been tackled in papers by A. Frużyński (2005), K. Tobór-Osadnik (2007), M. Chmielewska et al. (2016) and M. Lamparska (2017b), among others. The issue of place and role of workers' estates and settlements has been taken up by authors including P. Przewoźnik (2007; 2008), who focused on the case study of Chorzów, and B. Stankiewicz (2014) and T. Wagner (2016), who discussed the role of these places in the urban landscape. The topic of workers' estates with reference to the revitalization processes has been discussed by authors including K. Wódz (1996), G. Odoj (2014) and A. Sulimowska-Ociepka (2016). With reference to revitalization, B. Klajmon (2005) and G. Rendchen (1996), among others, have written about Bytom's estates and settlements, while J. Chmielowski, Z. J. Kamiński (1996) and K. Faliszek (1996) discussed them in Katowice. M. Chmielewska (2009) carried out an identification of workers' estates and settlements in Katowice and assessed

robotniczych na terenie Katowic oraz zbadała ich stan zachowania. Aspekt społeczny osiedli, czyli życie codzienne w „familoku”, opisali m.in. J. Ligieza, M. Żywirska (1964), W. Mrozek (1987), E. Ogiela (2003) czy B. Piecha-van Schagen i M. Węcki (2017). Aspekt socjologiczny osiedli i kolonii, czyli strukturę społeczną, problemy i patologie mieszkańców, podjęli w swoich pracach m.in. I. Nalepa-Orłowska (1955), K. Wódz (1996), I. Wójcik-Tracz (2003). Badania osiedli i kolonii Zagłębia prowadzili E. Chmielewska (2005), S. Lazar, A. Binek-Zajda (2015), M. Chmielewska i in. (2016) czy A. Binek-Zajda, S. Lazar, I. Szaleniec (2016). O osiedlach w Rudzie Śląskiej pisali m.in. H. Mercik (2003), I. Wójcik-Tracz (2003) czy Ł. Urbańczyk (2014a, 2014b). Nieocenionym źródłem informacji o tych istniejących, ale też wyburzonych już osiedlach i koloniach w Rudzie Śląskiej, jest leksykon B., A. Podgórskich (2014). Na temat zabytkowych osiedli w mieście informacje można znaleźć na stronie internetowej opracowanej przez Urząd Miasta – Wirtualna Ruda. Osiedla zachodnioeuropejskie były przedmiotem badań M. Lamparskiej (2017a) (New Lanark w Szkocji; Familistère w Guise, Francja; Saltaire w West Yorkshire, Anglia; Le Grand Hornu w Boussu, Belgia), M. Baranowskiej (2008) (New Lanark), G. Wojtkuna (2014) (Saltaire; Essen w Niemczech), A. Beeho i R. Prentice’a (1997) (New Lanark) oraz R. Dewhirst’a (2004) (Saltaire). Temat rewitalizacji miast i obiektów poprzemysłowych poruszyli w swoich pracach m.in. D. Byrne (1998), J. Friedrichs i R. Küppers (1998), R. van Kempen i in. (2005), T. Rommelspacher (1998), M. Yoel (1992).

Jak wynika z powyższego przeglądu, osiedla robotnicze były przedmiotem dość wszechstronnej analizy. Dotychczasowe badania nadal nie są jednak kompletne. Nie został dobrze rozpoznany temat osiedli robotniczych jako wyróżników krajobrazu miejskiego (co autorka pokrótce przedstawiła w swojej pracy magisterskiej – Szweda, 2018). Ważnym problemem pozostaje integracja mieszkańców z przestrzenią osiedli robotniczych czy kwestia lokalnej tożsamości społeczności takich osiedli. Niekompletność istniejących badań dotyczy również zagadnień m.in. urbanistycznych, historycznych i socjologicznych osiedli znajdujących się w Rudzie Śląskiej. Fakt ten był wystarczającą motywacją do podjęcia pogłębionych badań nad tymi obiektami.

their current condition. The social aspect of estates, or everyday life in a “familok” (a block of flats for workers’ families), has been described by authors including J. Ligieza, M. Żywirska (1964), W. Mrozek (1987), E. Ogiela (2003) and B. Piecha-van Schagen and M. Węcki (2017). The sociological aspect of estates and settlements, that is social structure, problems and pathologies of the community, has been dealt with by I. Nalepa-Orłowska (1955), K. Wódz (1996), and I. Wójcik-Tracz (2003), among others. E. Chmielewska (2005), S. Lazar, A. Binek-Zajda (2015), M. Chmielewska et al. (2016) and A. Binek-Zajda, S. Lazar, I. Szaleniec (2016) studied estates and settlements in Zagłębie. The Ruda Śląska estates have been discussed by authors including H. Mercik (2003), I. Wójcik-Tracz (2003) and Ł. Urbańczyk (2014a, 2014b). An invaluable source of information about both existing and demolished estates and settlements in Ruda Śląska is the lexicon by B., A. Podgórszy (2014). The website designed by the Town Hall – Wirtualna Ruda (Virtual Ruda) also presents information about historical estates in the city. Western-European estates have been subjected to research by M. Lamparska (2017a) (New Lanark, Scotland; Familistère in Guise, France; Saltaire in West Yorkshire, England; Le Grand Hornu in Boussu, Belgium), M. Baranowska (2008) (New Lanark), G. Wojtkun (2014) (Saltaire; Essen, Germany), A. Beeho and R. Prentice (1997) (New Lanark) and R. Dewhirst (2004) (Saltaire). The topic of the revitalization of post-industrial cities and objects has been tackled in papers by D. Byrne (1998), J. Friedrichs and R. Küppers (1998), R. van Kempen et al. (2005), T. Rommelspacher (1998), and M. Yoel (1992), among others.

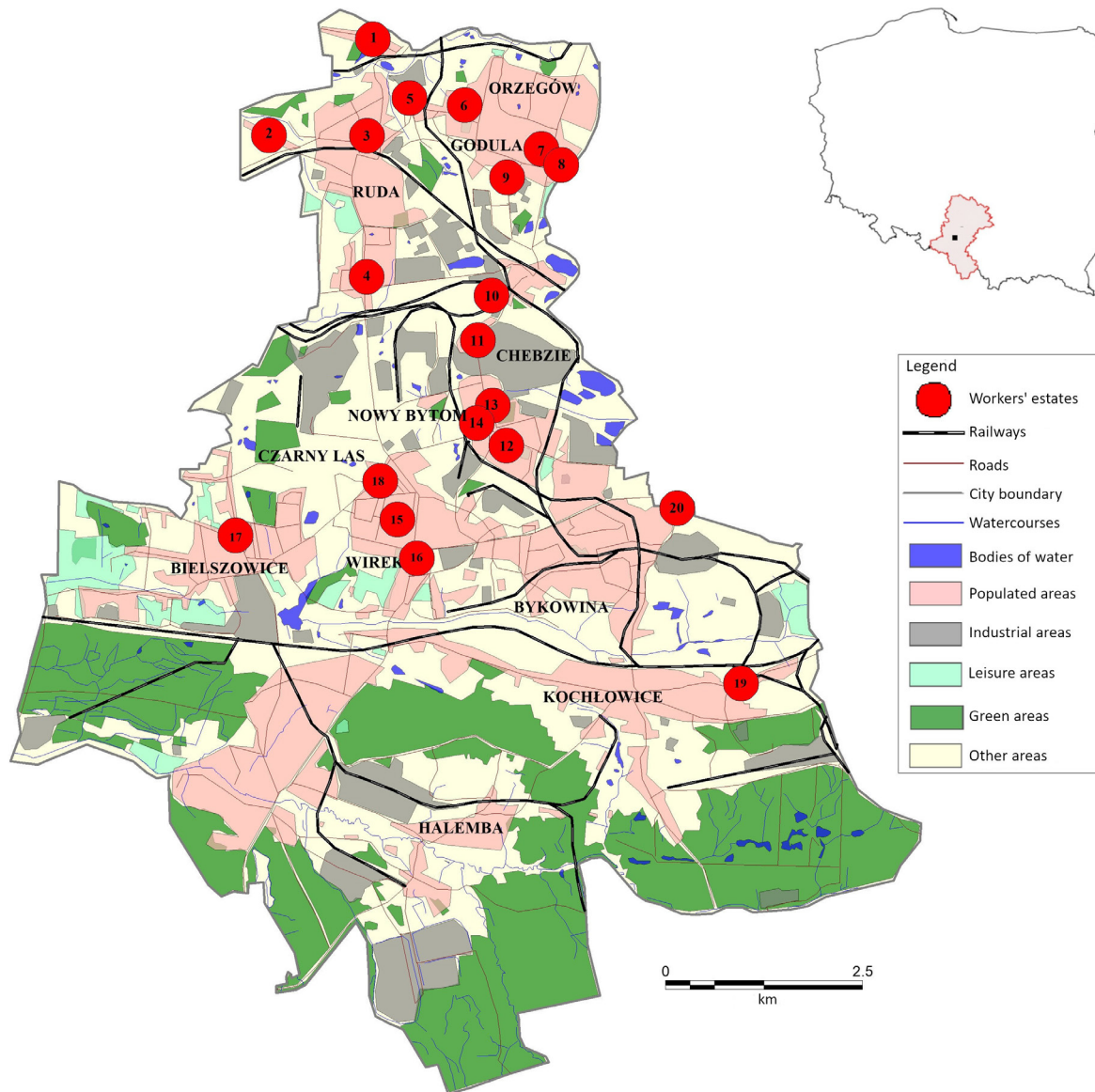
As can be seen from the preview above, workers’ estates have been the subject of quite thorough analyses. The research is so far incomplete, though. The issue of workers’ estates as determining factors of urban landscapes has not been thoroughly analysed (this was presented briefly by the author in her master’s thesis – Szweda, 2018). The essential matters include the integration of residents within the space of workers’ estates or the issue of the local identity of communities in such estates. Also incomplete are studies regarding the urban, historical and sociological aspects of estates located in Ruda Śląska. This fact was motivating enough for the author to take up thorough studies of these places.

OBSZAR I ZAKRES BADAŃ

RESEARCH SCOPE AND AREA

Terenem badań była Ruda Śląska – miasto na prawach powiatu położone na południu Polski w województwie śląskim. Na terenie miasta zachowało się wyjątkowo dużo osiedli i kolonii robotniczych.

The research area included Ruda Śląska – the city with county rights situated in the Silesian Province, southern Poland. Exceptionally, many workers' estates and settlements have remained in the city.



Ryc. 1. Rozmieszczenie osiedli i kolonii robotniczych w Rudzie Śląskiej. Numeracja odpowiada tej zastosowanej w tabeli 1.

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej 1:50 000

Fig. 1. Location of workers' estates and settlements in Ruda Śląska. The numbering scheme corresponds to that used in table 1

Source: own work based on a topographic map 1:50 000

W inwentaryzacji uwzględniono osiedla istniejące fizycznie, o których można znaleźć jakiekolwiek potwierdzone dane. Podczas badania w terenie zebrano podstawowe informacje o ich położeniu,

The catalogue included physically existing estates about which some kind of concrete information could be discovered. During the field research, basic information was collected about their location,

budowie, architekturze, stanie zachowania. Do inwentaryzacji nie wzięto pod uwagę: osiedli wyburzonych, zbudowanych w okolicach połowy XX w. i starszych, kolejowych oraz tzw. domów uchodźców¹, repatriantów itp.

METODY BADAŃ ORAZ WYKORZYSTANE MATERIAŁY

Do wyjaśnienia podjętych w artykule problemów, zastosowano następujące metody badawcze:

- prace terenowe, na które składała się obserwacja oraz dokumentacja fotograficzna, co pozwoliło na dokładne rozpoznanie osiedli – zlokalizowanie ich oraz ocenę stanu zachowania według przyjętych kryteriów,
- metoda analizy kartograficznej, na którą złożyła się analiza map topograficznych oraz historycznych. Do tego badania wykorzystano interaktywne mapy Śląska zamieszczone na Geoportalu Województwa Śląskiego ORSIP, mapę topograficzną arkusz M34 (1997) oraz plan miasta Ruda Śląska (b.r.),
- przeprowadzenie analizy historycznej każdego z osiedli – pogłębione studia literaturowe dotyczące historii osadniczej i przemysłowej każdej z dzielnic składających się na dzisiejszą Rudę Śląską.

Wstępnym etapem prac badawczych było opracowanie kryteriów waloryzacji, którymi później kierowano się przy ocenie stopnia zachowania osiedli. Wybrano 6 kryteriów, a pod uwagę wzięto: materiał budowlany, liczbę zachowanych budynków, zachowaną zintegrowaną przestrzennie infrastrukturę towarzyszącą, układ przestrzenny, stopień skomunikowania z pozostałą częścią miasta i miastami okolicznymi oraz ogólny stan zachowania. Należy zaznaczyć, że ocena stopnia zachowania obiektów pod względem każdego z kryteriów jest indywidualna i subiektywna.

structure, architecture and current condition. The cataloguing did not include estates which had been pulled down, those built around or before the mid-twentieth century, those for railway workers or so-called refugees'¹, or repatriates' houses, etc.

RESEARCH METHODS AND MATERIALS USED

The following research methods were used in discussing the problems taken up in the paper:

- field work, including observations and photo records, which made it possible to recognize the estates thoroughly – identify their location and assess their current condition according to the adopted criteria,
- cartographic analysis, which consisted of analyses of topographic and historic maps. This method used interactive maps of Silesia available from the Silesian Geoportal ORSIP (Open Regional Spatial Information System), the topographic map sheet M34 and the city map of Ruda Śląska (lack of data),
- historical analysis of each estate – thorough reference book studies referring to the history of settlement and industry of each district making up today's Ruda Śląska.

The initial stage of the research included working out the criteria of assessment, which were later used in the assessment of the current condition of estates. The following six criteria were selected and taken into account: building material, number of preserved buildings, preserved spatially integrated accompanying facilities, spatial arrangement, public transport connection with the remaining part of the city and neighbouring cities, and the general condition the estate has been preserved in. It should be noted that assessment of the objects against each of these criteria is individual and subjective to some degree.

¹ Domy uchodźców budowano dla działaczy i powstańców, którzy po plebiscycie wyemigrowali z niemieckiej części Górnego Śląska.

¹ Refugees' houses were built for activists and insurgents who emigrated from the German part of Upper Silesia after the plebiscite.

WYNIKI

W tabeli 1. przedstawiono zidentyfikowane osiedla i kolonie robotnicze w Rudzie Śląskiej oraz ich ocenę zgodnie z wyróżnionymi kryteriami. Wszystkie kryteria były oceniane zgodnie z aktualnym (przełom 2017/2018) stanem obiektów, jedynie zintegrowana przestrzennie infrastruktura towarzysząca zawiera elementy obecne oraz takie, które istniały lecz już ich nie ma.

Wyniki badań przedstawione w tabeli 1. podsumowują poniższe wykresy.

DYSKUSJA WYNIKÓW

W Rudzie Śląskiej zidentyfikowano 20 istniejących osiedli lub kolonii robotniczych, co przedstawia tabela 1. Według H. Mercika (2003) i G. Odoja (2014) istnieje ich ponad 30, jednak nie sposób znaleźć opracowania czy dokumenty je opisujące czy choćby wskazujące ich lokalizację. W rozmieszczeniu zinwentaryzowanych osiedli robotniczych w Rudzie Śląskiej na mapie (ryc. 1.), można zauważyć pewne prawidłowości. Osiedla robotnicze w Rudzie Śląskiej ulokowane są głównie w północnych i centralnych dzielnicach miasta. W północnej części dzisiejszej Rudy Śląskiej mieściły się najstarsze osady składające się na obecne miasto (Horwat, 1994; Kobierski, Porada, b.r.). W XIX w. najprężniej tam rozwinął się przemysł (potwierdza też duże zagęszczenie linii kolejowych na tych obszarach) lecz do czasów współczesnych nie przetrwały już żadne z zakładów. Obecnie znajdują się tam głównie tereny mieszkaniowe. W dzielnicach południowych, np. w Halembie, mimo iż dziś działa tam oddział „KWK Ruda”, nie ma osiedli robotniczych powstałych w XIX w. ani na początku XX w.. Miejscami występują pozostałości budynków dla pracowników tamtejszych zakładów przemysłowych zbudowanych już po 1950 r. i późniejsze, które w badaniach nie zostały ujęte. Ponadto w dzielnicach w południowej części miasta przeważają tereny zalesione, wykorzystywane m.in. do celów rekreacyjnych.

Tabela 1. zawiera uporządkowane informacje z oceną stanu zachowania każdego z osiedli i kolonii robotniczych Rudy Śląskiej. Ryciny od 2 do 7 przedstawiają zbiorcze wyniki oceny, wynikające z przeprowadzonej inwentaryzacji. Z zebranych danych wynika, że osiedla i kolonie robotnicze w Rudzie Śląskiej są w dobrym stanie.

RESULTS

Table 1 presents the workers' estates and settlements identified in Ruda Śląska and their assessment according to the selected criteria. All the criteria were applied to the current (turn of 2018) condition of the objects, except for the spatially integrated accompanying facilities, which include both current elements and those that existed before but have not remained until the present.

The following graphs present the results from Table 1.

DISCUSSION OF THE RESULTS

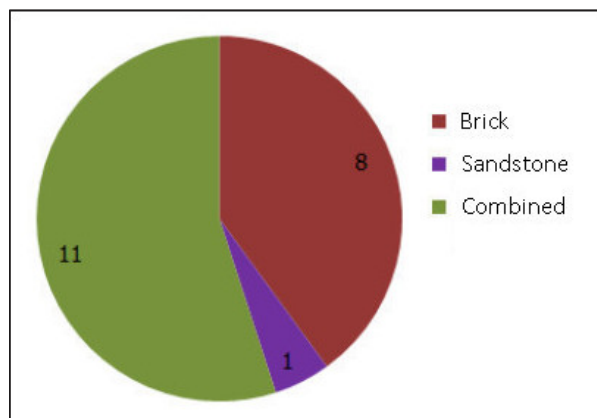
Twenty existing workers' estates or settlements were identified in Ruda Śląska, which is presented in Table 1. According to H. Mercik (2003) G. Odoj (2014), there are over thirty of them; however, it is not possible to find any references or documents which describe them or at least point to their location. Some patterns can be noticed in the location of the catalogued estates on the map (fig. 1). Workers' estates in Ruda Śląska are mainly located in the northern and central districts of the city. The northern part of today's Ruda Śląska held the oldest settlements in the current city (Horwat, 1994; Kobierski, Porada, lack of data). Industry developed most intensely there in the 19th century (which is confirmed by a dense railway network), but no industrial plants have remained up to the present. Currently, the area is mainly used for residential purposes. The southern districts, e.g. Halemba, have no workers' estates built in the 19th or early 20th century, even though "KWK Ruda" Coal Mine operates there nowadays. Locally, some buildings remain, which were built for workers of industrial plants after 1950 and later; these were not included in the research. Also, the districts in the southern part of the city mainly include forest areas which are used for recreation or other purposes.

Table 1 includes ordered information with the assessment of the condition of each workers' estate and settlement in Ruda Śląska. Figures 2 to 7 present the results of the assessment resulting from cataloguing. The collected data shows that workers' estates and settlements in Ruda Śląska are in good condition. Many buildings built from original material – brick, which is the distinctive feature of the region – have been preserved (fig. 2).

Tab. 1. Identyfikacja i ocena stanu zachowania osiedli i kolonii robotniczych Rudy Śląskiej

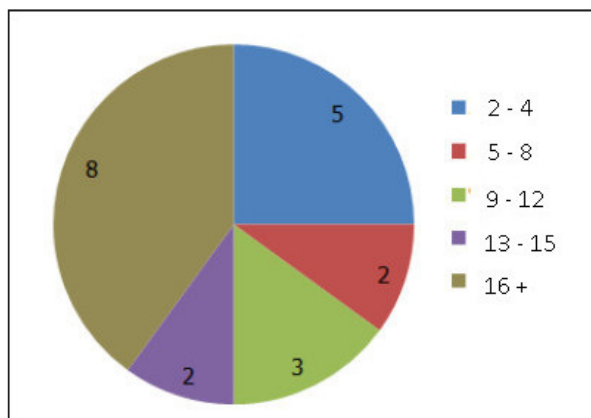
Tab. 1. Recognition and assessment of condition of workers' estates and settlements in Ruda Śląska

| Lp | Name of estate | Building material | | | Number of buildings in the estate | | | | | Spatially integrated accompanying facilities | | | | | | Spatial arrangement of houses | | | | | Condition | | | | | Public transport connection | | | |
|-----|-------------------------------------|-------------------|-----------|----------|-----------------------------------|-----|------|-------|------|--|--------|------|-----------|-------|--------------------------|-------------------------------|-------------|-----------|---------------|-----------|-----------|---|---|---|---|-----------------------------|------------|-------------|----------|
| | | brick | sandstone | combined | 2-4 | 5-8 | 9-12 | 13-15 | 16 + | school/ kindergarten | church | shop | pigsities | other | none/data unavailable | square | rectangular | singlerow | parallel rows | irregular | 5 | 4 | 3 | 2 | 1 | bus stop within 500 m | 501-1000 m | 1001-1500 m | > 1501 m |
| 1. | Rudahammer | X | | | | | | | X | | | X | X | X | | | | | X | | | | | | X | | | | |
| 2. | Szczęść Boże | X | | | | | | | X | | | | | X | | | | | X | | | | | | X | | | | |
| 3. | Ruda 1 | X | | | | | | | X | X | X | | X | X | | | | | | X | | X | | | X | | | | |
| 4. | Carl Emanuel | | | X | | | | X | | X | | X | X | X | | | X | | | | X | X | | | | X | | | |
| 5. | Karol | | | X | | | | | X | | | | X | | | | | | | X | | | X | | | X | | | |
| 6. | Stary i Nowy Orzegów | | | X | | | | | X | X | X | | | X | | | | | | X | | X | | | | X | | | |
| 7. | Hofrichtera | | | X | | | | | X | | | | X | | | | | | X | | | X | | | | X | | | |
| 8. | Barbara | X | | | X | | | | | | | | | | X | | | X | | | | X | | | | X | | | |
| 9. | Huta Goduli | X | | | X | | | | | | | | X | X | | | | X | | | | X | | | | | X | | |
| 10. | Morgenroth | | | X | | | X | | | | | | X | | | | X | | | | | X | | | | | X | | |
| 11. | Kaufhaus | | | X | | | | | X | X | | X | X | X | | | | | | X | | | X | | | X | | | |
| 12. | Neubau | X | | | X | | | | | | | | X | | | | | | X | | | X | | | | X | | | |
| 13. | Complex of buildings at Parkowa St. | X | | | | | X | | | | | | | X | | | | X | | | | X | | | | X | | | |



Ryc. 2. Rozkład ilościowy rodzajów surowców budujących budynki osiedli robotniczych w Rudzie Śląskiej. **Źródło:** opracowanie własne

Fig. 2. Types of building material used in buildings in workers' estates in Ruda Śląska. **Source:** own work

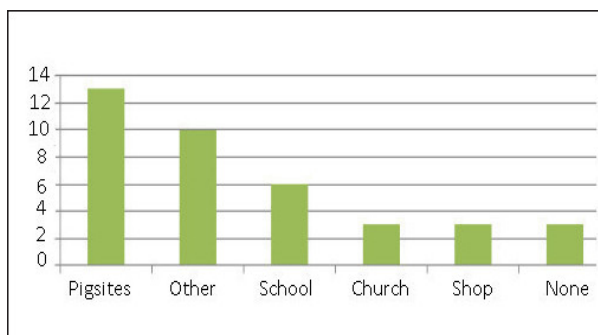


Ryc. 3. Liczba zachowanych budynków składających się na osiedla robotnicze w Rudzie Śląskiej. **Źródło:** opracowanie własne

Fig. 3. Number of preserved buildings making up workers' estates in Ruda Śląska. **Source:** own work

Zachowało się wiele budynków wzniesionych z oryginalnego budulca, czyli cegły, co jest wyróżnikiem regionu (ryc. 2). Co do kryterium liczby zachowanych budynków, aż 8 osiedli składa się z 16 i więcej budynków (ryc. 3). Świadczy to o fakcie, że wiele osiedli nie zostało pozbawionych któregośkolwiek z elementów zabudowy pierwotnej. Z tym wiąże się kolejna kategoria – występowanie zintegrowanej przestrzeni infrastruktury towarzyszącej. Najwięcej zachowało się budynków małej architektury, którą można nazwać pomieszczenia gospodarcze czyli tzw. „śląskie chlewiki” (ryc. 4). Fakt występowania obecnie lub w przeszłości tak wielu elementów infrastruktury zintegrowanej z osiedlami jest dowodem na to, że w Rudzie Śląskiej występowały lub dalej występują zespoły urbanistyczne budowane na dość dużą skalę, tworzące małe, często samowystarczalne miasteczka. Analizowane pod względem struktury przestrzennej osiedla reprezentują głównie układy nieregularne (co jest spowodowane wyburzeniami części budynków), ale też oryginalnie zachowane układy o nieuporządkowanej przestrzeni. Spora część osiedli i kolonii zbudowana jest w układzie szeregowym, czyli domy występują po jednej stronie ulicy oraz w układzie równoległym, gdzie domy znajdują się po dwóch stronach ulicy naprzeciw siebie lub w równoległych rzędach (ryc. 5). Stan zachowania został w największej liczbie osiedli określony jako dobry, miejscami wymagający remontu (ryc. 6). Prawie wszystkie osiedla mają bardzo dobrą lokalizację względem przystanków komunikacji zbiorowej (ryc. 7).

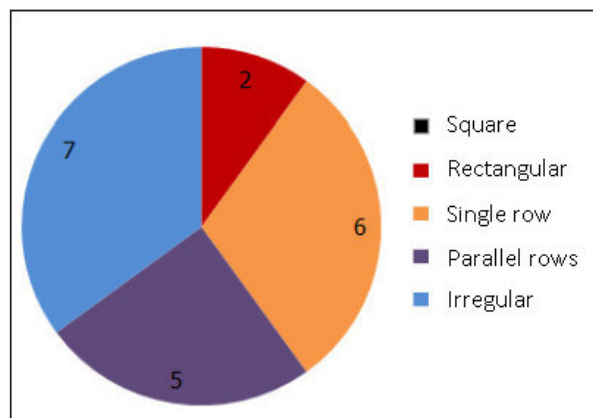
As for the number of preserved buildings, as many as 8 estates consist of 16 or more buildings (fig. 3). This proves that many estates have not lost any of the elements of their original architecture. A related category concerns the presence of spatially integrated accompanying facilities. The largest number of buildings that have been preserved is that of small architecture, which includes outbuildings, so called “Silesian pigsties” (fig. 4). The presence of so many elements of infrastructure integrated into the estates in the past or nowadays is the proof that there have been or still are urban complexes in Ruda Śląska commonly built to make up small, self-sufficient towns. In terms of spatial structure, the estates mainly represent irregular types of arrangement caused by some of the buildings being pulled down, but also originally unordered spatial layouts. Many of the estates and settlements are built in a single row layout, where houses are situated on one side of the street, or in a parallel row layout, where houses are situated on both sides of the street opposite each other or in parallel rows (fig. 5). In most estates, the preservation condition was recognized as good, requiring renovation in some places (fig. 6). Almost all estates are well situated in terms of availability of public transport (fig. 7). All these factors allow for the conclusion that workers' estates and settlements in Ruda Śląska have the potential to become valuable components in the cultural landscape and, similar to the Nikiszowiec estate in Katowice, could be marketed as tourist attractions in the future. Care should be taken, though, of assets recognised during cataloguing.



Ryc. 4. Liczba zintegrowanej przestrzennie z osiedlami robotniczymi w Rudzie Śląskiej infrastruktury towarzyszącej.

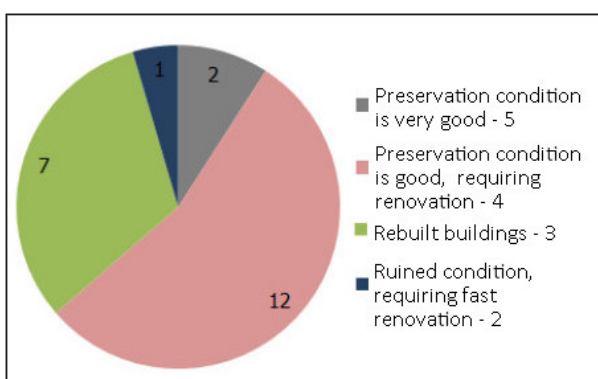
Źródło: opracowanie własne

Fig. 4. Number of accompanying facilities spatially integrated within workers' estates in Ruda Śląska. **Source:** own work



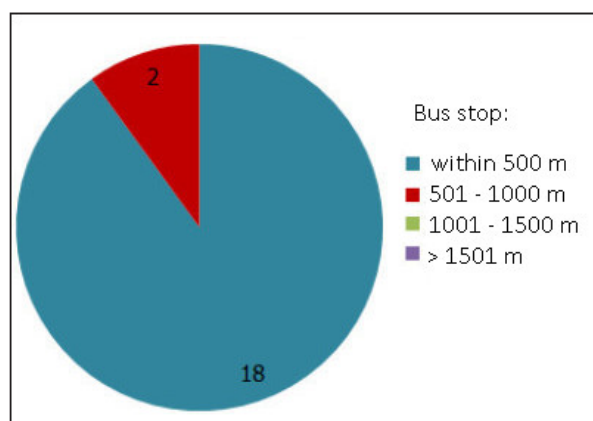
Ryc. 5. Liczba poszczególnych układów przestrzennych osiedli robotniczych w Rudzie Śląskiej. Źródło: opracowanie własne

Fig. 5. Number of discrete types of spatial arrangement of houses in workers' estates in Ruda Śląska. **Source:** own work



Ryc. 6. Liczba osiedli robotniczych w Rudzie Śląskiej w poszczególnych stanach zachowania. Źródło: opracowanie własne.

Fig. 6. Number of workers' estates in Ruda Śląska preserved in particular condition. **Source:** own work



Ryc. 7. Stopień skomunikowania osiedli robotniczych z pozostałą częścią miasta i miastami okolicznymi. Źródło: opracowanie własne

Fig. 7. Public transport connection with the remaining part of the city and neighbouring cities. **Source:** own work

Te wszystkie okoliczności pozwalają twierdzić, że osiedla i kolonie robotnicze w Rudzie Śląskiej mają potencjał by stać się wartościowym składnikiem krajobrazu kulturowego, a w przyszłości być wypromowane np. wzorem Nikiszowca w Katowicach, jako atrakcje turystyczne. Należy jednak zadbać o walory zauważone przy okazji powyższej inwentaryzacji. Poniżej przedstawiono wybrane zdjęcia dokumentujące różnorodny materiał budowlany rudzkich osiedli (ryc. 8. i 9.) oraz skrajne stany zachowania (ryc. 10. i 11.).

The photos below present various building materials of Ruda estates (fig. 8 and 9) and extreme preservation conditions (fig. 10 and 11).



Ryc. 8. Typowy śląski „familok” z cegły, osiedle Kaufhaus (fot. A. Szweda).

Fig. 8. Typical Silesian brick “familok” (block of flats for workers’ families), Kaufhaus estate (photo by A. Szweda).



Ryc. 9. Budynek kolonii Ficinus zbudowany z nietypowego na Górnym Śląsku materiału – piaskowca (fot. A. Szweda).

Fig. 9. Building in Ficinus settlement built of sandstone – material which is unusual for Upper Silesia (photo by A. Szweda).



Ryc. 10. Odnowiony budynek osiedla Carl Emanuel (fot. A. Szweda)

Fig. 10. Renovated building of Carl Emanuel estate (photo by A. Szweda)



Ryc. 11. Zaniedbany fragment kolonii Redendorf/Pniaki (fot. A. Szweda).

Fig. 11. Run-down part of Redendorf/Pniaki settlement (photo by A. Szweda).

WNIOSKI

Podczas badań zidentyfikowano 20 zachowanych osiedli i kolonii robotniczych na terenie Rudy Śląskiej oraz zdiagnozowano ich aktualny stan. Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że osiedla i kolonie w mieście są w dobrej kondycji technicznej. Ich duża liczba sprawia, że mogą one stać się, w zależności od przyjętego kierunku zarządzania albo społecznym problemem i uciążliwością dla planowania przestrzennego, albo krajobrazowym symbolem i atrakcją miasta. Niewykorzystane, puste budynki z obskurnymi elewacjami będą słabym punktem w przestrzeni Rudy Śląskiej i negatywnie wpłyną na jej wizerunek. Będą generować dalsze problemy społeczne (patologie). Wyremontowane, zmodernizowane, pełniące nowe funkcje przestrzenie poprzemysłowe mogą stać się ozdobą miasta, a nawet regionu. Warto rozważyć

CONCLUSIONS

During the research, 20 preserved workers’ estates and settlements were identified in Ruda Śląska and their condition was assessed. The results can lead to the conclusion that the estates and settlements in the city are in good technical condition. As they occur in a large number, they might become, depending on the marketing strategy, either a social problem and burden for spatial planning, or the city’s scenic symbol and an attraction. Unused, empty buildings with dingy facades will be a weak point in the area of Ruda Śląska and will have a negative impact on its image. They may generate further problems (pathologies). Renovated, modernized post-industrial space which serves new functions may enhance the image of the city or even the whole region. It is therefore worth considering a thorough process of revitalization aimed at increasing the

więc wprowadzenie kompleksowego procesu rewitalizacji w kontekście jego przydatności np. do celów turystycznych. Na razie osiedla robotnicze w Rudzie Śląskiej zazwyczaj są zaniedbane i okryte złą sławą, jednak w przyszłości mogą zostać elementami harmonijnie dopełniającymi tkankę miejską i stać się turystycznymi ikonami miasta i regionu. Podjęte badania miały na celu wspieranie takich korzystnych procesów.

Ponadto badania te kreślą nowe perspektywy badawcze obejmujące zagadnienia takie jak: wykorzystanie osiedli robotniczych do celów turystycznych (np. opracowanie produktu turystycznego, szlaku tematycznego), analizy społeczne osiedli (np. możliwość partycypacji społecznej w rewitalizacji i potrzeby wzmocnienia tożsamości regionalnej), analizy osiedli jako wyróżników, a nawet wyznaczników krajobrazów Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego.

Z krajobrazu miasta znikają działające przez dwa wieki kopalnie i huty, natomiast towarzyszące im osiedla i kolonie robotnicze dzięki nieprzerwanej funkcji mieszkaniowej zostają zachowane. To specyficzne dziedzictwo kulturowe potrzebuje jednak impulsu lub wyraźnego wzorca do przemiany, którym może być kompleksowa rewitalizacja miasta. Ruda Śląska posiada duży potencjał do ożywienia turystyki poprzemysłowej na swoim terenie. Dalsza rewitalizacja i modernizacja osiedli robotniczych przyczyni się do poprawy wizerunku Rudy Śląskiej.

place's usefulness e.g. for tourist purposes. For now, workers' estates in Ruda Śląska are uncared-for and infamous, but in the future, they might be an element which could harmoniously complement the urban structure and become tourist landmarks for the city and the region. The research was aimed at fostering such favourable processes.

Additionally, the research sets new research prospects which cover issues such as: management of workers' estates for tourist purposes (e.g. developing a tourist product or a theme route), social analyses of estates (e.g. possible social participation of residents in revitalization or the need to strengthen the regional identity), analyses of estates as distinctive features or even determiners of landscapes of Upper Silesia and Zagłębie Dąbrowskie.

While mines and steelworks are disappearing from the landscape of the city after two centuries of operations, the accompanying workers' estates and settlements have remained thanks to their continuous residential function. This specific cultural heritage needs an impulse or a clear benchmark for transformation; thorough revitalization of the city might give this kind of impulse. Ruda Śląska has the potential to enliven post-industrial tourism in its region. Further revitalization and modernization of workers' estates will result in an improvement in the image of Ruda Śląska.

REFERENCES

- Baranowska M., 2008: Koncepcja miasta idealnego w dobie ery industrialnej – na przykładzie osiedla przemysłowego New Lanark [in:] *Czas i przestrzeń w naukach geograficznych. Wybrane problemy geografii historycznej* (ed.): M. Kulesza, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 306-315.
- Beeho A., Prentice R., 1997: Conceptualizing the experiences of heritage tourists: A case study of New Lanark World Heritage Village. *Tourism Management*, <http://sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517796001033#1>, 18: 75-87.
- Binek-Zajda A., Lazar S., Szaleniec I., 2016: Kopalnia i osiedle robotnicze „Saturn”. *Historia, architektura, ludzie. Towarzystwo Powszechne „Czeladź”, Muzeum Saturn w Czeladzi*, Czeladź: 159 p.
- Byrne D., 1998: Land versus People – The Urban Process in the Reconstruction of Industrial Cities [in:] *Social Aspects of Reconstruction of Old Industrial Regions in Europe* (ed.): K. Wódz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice: 106-119.
- Chmielewska E., 2005: Historyczne kolonie i osiedla robotnicze w Sosnowcu [in:] *Historyczne osiedla robotnicze*, Referaty wygłoszone na sesji naukowej w Katowicach w dniach 9-10 września 2005: Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego, 47-55.
- Chmielewska M., 2009: Osiedla i kolonie robotnicze w Katowicach – identyfikacja, rozmieszczenie i stan zachowania. *Acta Geographica Silesiana*, Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec: 9-15.

- Chmielewska M., Lamparska M., Pytel S., Jurek K., 2016. Zagłębiowskie osiedla patronackie. Projekt szlaku turystycznego. Stowarzyszenie na Rzecz Ochrony Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturowego „Moje Miasto”, Będzin, 76 p.
- Chmielowski J., Kamiński Z. J., 1996: Rewitalizacja dzielnicy Załęże w Katowicach. Szanse i trudności realizacji projektu [in:] Rewitalizacja historycznych dzielnic mieszkalno-przemysłowych. Idee – projekty – realizacje (eds): N. Juzwa, K. Wódz, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego, Urząd Miejski w Bytomiu, Katowice: 31-35.
- Dewhurst R., 2004. Saltaire. The Town Planning Review, Liverpool, 31: 135-144.
- Faliszek K., 1996: Załęże – 2000: Społeczne aspekty projektu rewitalizacji dzielnicy [in:] Rewitalizacja historycznych dzielnic mieszkalno-przemysłowych. Idee – projekty – realizacje (eds): N. Juzwa, K. Wódz, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego, Urząd Miejski w Bytomiu, Katowice: 36-39.
- Friedrichs J., Küppers R., 1998. Revitalization Strategies of Cities in the Ruhr Area [in:] Social Aspects of Reconstruction of Old Industrial Regions in Europe (ed.): K. Wódz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice: 86-105.
- Frużyński A., 2005. Powstanie i rozwój zabrzańskich osiedli patronackich od XVIII do 1939 r. [in:] Historyczne osiedla robotnicze, Referaty wygłoszone na sesji naukowej w Katowicach w dniach 9-10 września 2005: Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego: 77-83.
- Głazek D., 2005. Gdzie mieszkał ongiś robotnik? [in:] Historyczne osiedla robotnicze, Referaty wygłoszone na sesji naukowej w Katowicach w dniach 9-10 września 2005: Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego: 8-16.
- Horwat J., 1994. W Pana Dworakowym rudzkim kalejdoskopie historycznym, Zarząd Miasta Ruda Śląska, Ruda Śląska: 29-39.
- Kempen R., Dekker K., Hall S., Tosics I., 2005. Restructuring large housing estates in Europe: Restructuring and resistance inside the welfare industry. Policy Press University of Bristol, Bristol, 392 s.
- Klajmon B., 2005. Rewitalizacja kolonii Zgorzelec w Bytomiu [in:] Historyczne osiedla robotnicze, Referaty wygłoszone na sesji naukowej w Katowicach w dniach 9-10 września 2005: Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego: 32-38.
- Kobierski M., Porada J., b.r. Historia Orzegowa, <http://orzegow.home.pl>.
- Lamparska M., 2017a: Osiedla patronackie w cywilizacyjnej przestrzeni Europy. Kulturowe dziedzictwo robotniczej codzienności. Acta Geographica Silesiana, Sosnowiec, 26: 51-61.
- Lamparska M., 2017b: Turystyka wśród górniczych szybów. Szlak turystyczny i przewodnik po dawnych i współczesnych kopalniach na obszarze Górnośląskiego Zagłębia Węglowego. Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, 206 p.
- Lazar S., Binek-Zajda A., 2015: Osiedle patronackie Piaski. Historia i architektura. Towarzystwo Powszechne „Czeladź”, Czeladź, 128 p.
- Ligieza J., Żywirska M., 1964: Zarys kultury górniczej. Górny Śląsk, Zagłębie Dąbrowskie. Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, 258 p.
- Mapa topograficzna, 1997: Główny Geodeta Kraju, arkusz M34, 62B, skala 1:50000, PPGK Warszawa.
- Mercik H., 2003. Rozwój budownictwa patronackiego na terenie dzisiejszej Rudy Śląskiej (kolonie „Ficinus” i „Carl-Emanuel” [in:] Ruda Śląska – tradycja i teraźniejszość dla przyszłości: przestrzeń miasta jako miejsce identyfikacji mieszkańców(eds): W. Świątkiewicz, M. Lubina, Muzeum Miejskie im. Maksymiliana Chroboka, Ruda Śląska: 7-23.
- Mrozek W., 1987: Górnośląska rodzina robotnicza w procesie przeobrażeń. Śląski Instytut Naukowy, Katowice, 258 p.
- Myga-Piątek U., 2000: Problemy ochrony krajobrazów regionu górnośląskiego na tle polityki ochrony przyrody i dóbr kultury województwa śląskiego [in:] Środowisko przyrodnicze regionu górnośląskiego. Stan poznania, zagrożenia i ochrona (eds): A.T. Jankowski, U. Myga-Piątek, S. Ostaficzuk, Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Oddział Katowicki PTG, Sosnowiec: 63-71.
- Myga-Piątek U., Chmielewski T. J., Solon J., 2015: Rola cech charakterystycznych, wyróżników i wyznaczników krajobrazu w klasyfikacji i audycie krajobrazów aktualnych [in:] Klasyfikacje i oceny krajobrazów Polski drugiej dekady XXI w., Problemy Ekologii Krajobrazu (ed.): T.J. Chmielewski, t. XL: 177-186.
- Nalepa-Orłowska I., 1955. Typy robotniczego osadnictwa górniczo-hutniczego na Górnym Śląsku [w:] Górny Śląsk. Prace i materiały geograficzne (red.): A. Wrzosek, Wydawnictwo Literackie, Kraków: 345-380.

- Nita J., Plit J., Nita M., 2018: Surowce skalne jako materiał budowlany w polskim krajobrazie – analiza regionalna. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, nr 40, in print.
- Nowak-Lenartowska A., 1973: Osiedla przyzakładowe jako problem urbanistyczny regionu. Na przykładzie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź, 144 p.
- Odoj G., 2014: Postindustrialne dziedzictwo kultury materialnej w procesie rewitalizacji (na przykładzie górnośląskich osiedli patronackich). *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, Cieszyn, 14: 210-222.
- Ogiela E., 2003: Familok – przestrzeń kulturowa życia rodzinnego i sąsiedzkiego [in:] *Ruda Śląska – tradycja i teraźniejszość dla przyszłości: przestrzeń miasta jako miejsce identyfikacji mieszkańców* (ed.): W. Świątkiewicz, M. Lubina, Muzeum Miejskie im. Maksymiliana Chroboka, Ruda Śląska: 45-55.
- Piątek J., 2016: Wstęp [in:] *Zagłębiowskie osiedla patronackie. Projekt szlaku turystycznego* (eds): M. Chmielewska, M. Lamparska, S. Pytel, K. Jurek, Stowarzyszenie na Rzecz Ochrony Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturowego „Moje Miasto”, Będzin: 5.
- Piecha-van Schagen B., Węcki M. (eds), 2017. *Kolonia robotnicze w Zabrzu i ich mieszkańcy: żyło się biednie, ale szczęśliwie*. Muzeum Górnictwa Węglowego, Zabrze: 517 s.
- Plan miasta Ruda Śląska w skali 1:20000, b.r. Wydawnictwo kartograficzne DAUNPOL, Warszawa.
- Podgórcy B., A., 2014. *Nazwy terenowe i miejscowe w Rudzie Śląskiej. Od Abesynii do Żyłyty*. Leksykon toponimiczno-ojkonimiczny z antologią tekstów źródłowych. Miejska Biblioteka Publiczna, Wydawnictwo Volumina, Ruda Śląska – Szczecin: 857 s.
- Przewoźnik P., 2007. Osiedla robotnicze elementem krajobrazu przemysłowego – współczesna rola osiedli robotniczych w krajobrazie kulturowym na przykładzie Chorzowa. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, Sosnowiec, 6: 165-178.
- Przewoźnik P., 2008. Osiedla robotnicze w postindustrialnym krajobrazie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego [in:] *Krajobraz zbudowany na węglu – Intelktualna i artystyczna perspektywa różnorodności krajobrazów w regionach przemysłowych* (ed.): J. Gorgoń, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach, Katowice: 157-167.
- Rendchen G., 1996. Bariery rewitalizacji dzielnic mieszkalno-przemysłowych (na przykładzie Kolonii Zgorzelec w Bytomiu)[in:] *Rewitalizacja historycznych dzielnic mieszkalno-przemysłowych. Idee – projekty – realizacje* (eds): N. Juzwa, K. Wódz, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego, Urząd Miejski w Bytomiu, Katowice: 40-50.
- Rommelspacher T., 1998. Structural Change and Social Splitting in the Ruhr Area [in:] *Social Aspects of Reconstruction of Old Industrial Regions in Europe* (eds): K. Wódz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice: 80-85.
- Sokołowska-Moskwiak J., 2011: *Idea miasta-ogrodu na przykładach osiedli miast górnośląskich*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice: 225 s.
- Stankiewicz B., 2014: *Dziedzictwo kulturowe przemysłu i struktur osadniczych w obszarze Aglomeracji Górnośląskiej*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice: 397 p.
- Sulimowska-Ociepka A., 2016: Kłopotliwe dziedzictwo – historyczne osiedla robotnicze Górnego Śląska [in:] *Przegląd kulturoznawczy*(ed.): E. Wilk, nr 1 (27), s. 60-72.
- Szweda A., 2018: *Osiedla robotnicze Rudy Śląskiej jako wyróżnik krajobrazu – analiza perspektyw rozwoju w kontekście potencjału turystycznego*, Sosnowiec, maszynopis pracy znajduje się w Archiwum Uniwersytetu Śląskiego w Chorzowie.
- Tobór-Osadnik K., 2007: *Osiedla robotnicze – „niemi świadkowie” przemian w przemyśle wydobywczym na Górnym Śląsku (wybrane przykłady)*. WUG: Bezpieczeństwo Pracy i Ochrona Środowiska w Górnictwie, Katowice, 152: 61-63.
- Urbańczyk Ł., 2014a: *Kolonia Ficus w Rudzie Śląskiej jako przykład udanej rewitalizacji osiedla robotniczego*, <http://wirtualnaruda.pl/os-ficus.htm>.
- Urbańczyk Ł., 2014b: *Kolonia robotnicza przy ul. Jana III Sobieskiego w Rudzie Śląskiej – przywracanie wartości architektonicznych zabytkowej zabudowy w toku postępowań administracyjnych*, <http://wirtualnaruda.pl/os-sobieskiego.htm>.
- Wagner T., 2016: *Architektura – urbanistyka – krajobraz. Ochrona i interpretacja dziedzictwa kulturowego Górnego Śląska na wybranych przykładach*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice: 289 p.

- Wojtkun G., 2014: Między tradycjonalizmem w mieszkalnictwie a nowoczesnością. *Przestrzeń i Forma*, Szczecin, 21: 229-260.
- Wódz K., 1996. Społeczne przesłanki rewitalizacji starych osiedli robotniczych [in:] *Rewitalizacja historycznych dzielnic mieszkalno-przemysłowych. Idee – projekty – realizacje* (eds): N. Juzwa, K. Wódz, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego, Urząd Miejski w Bytomiu, Katowice: 170-174.
- Wójcik-Tracz I., 2003: Familoki i szklane domy. Socjologiczne studium semiotyki przestrzeni miejskiej na przykładzie dzielnicy Nowy Bytom w Rudzie Śląskiej [in:] *Ruda Śląska – tradycja i teraźniejszość dla przyszłości: przestrzeń miasta jako miejsce identyfikacji mieszkańców* (eds): W. Świątkiewicz, M. Lubina, Muzeum Miejskie im. Maksymiliana Chroboka, Ruda Śląska: 36-44.
- Yoel M., 1992: "Industrial landscapes" as positive settings for tourism development in declining industrial cities [in]: *GeoJournal*, <http://link.springer.com/article/10.1007/BF00273115#citeas>, 28.4: 457-463.
- European Landscape Convention (Journal of Law 2006, no. 14, item. 98).
- Act of October 9, 2015 - Revitalisation Law (Journal of Law 2015 item. 1777).
- Act of April 24, 2015 amending certain acts in relation to strengthening landscape protection instruments (Journal of Law 2015 item. 774).
- <http://orsip.pl/geoportal>
<http://wirtualnaruda.pl>